

LEGE WOORDEN EN HET STATISTISCHE UNIVERSUM

[De reactie van Henk Smeijsters op Ger Groot]

Ger Groot heeft in zijn artikel over godsdienst (NRC 14 juni 2008) heel wat losgemaakt. Wetenschappers klimmen in de pen om te beargumenteren dat Groot een verkeerd beeld van de wetenschap schetst, theologen reageren met te schrijven dat hij de religieuze ervaring niet echt begrijpt en kunstkenners brengen naar voren dat hij de kunstzinnige ervaring afwaardeert.

Henk Smeijsters reageert vanuit het perspectief van de therapie, in het bijzonder de creatieve therapie die kunst inzet om het onuitspreekbare tot expressie te brengen.

Waar is het Ger Groot om te doen? Ik lees vooral in zijn verhaal dat de wetenschap door het formuleren van algemene wetmatigheden methodologisch blind is voor de subjectieve werkelijkheid die aan het individu toebehoort. In een bepaalde (nogal gangbare) opvatting van wetenschap wordt het individu gezien als een object waar algemene variabelen in meerdere of mindere mate op van toepassing zijn. De scores op de algemene variabelen leveren echter niet het unieke individu met zijn innerlijk doorleefde ervaringen op en verwijderd zich dus van wat Hendrik Spiering in zijn reactie op Ger Groot treffend aanduidt als het 'woordloos ervaren'. Religie, mits begrepen als subjectieve ervaring zoals Groot voorstelt, is een manier om het wetenschappelijke weten aan te vullen, kunst is een andere manier. Mijn reactie gaat in op het woordloos ervaren dat zich in de mens afspeelt en moeilijk in woorden en cijfers, de taal van de wetenschap, te vatten is.

Niet alles wat we 'weten' kan, aldus George Steiner, in woorden gevat worden. Veel weten gaat vooraf aan woorden of gaat woorden te buiten. Geen enkele verbale taal kan al onze ervaringen beschrijven. Woorden zijn machtige gereedschappen die ons denken sturen en waarin ons denken vorm krijgt, maar ze worden tot een kerker als ze moeten begrijpen wat hun begrip te buiten gaat. Woorden kunnen een eigen leven leiden en een werkelijkheid construeren die uitsluitend terug te voeren is op haar eigen structuur. Woorden leggen ervaringen vast ook daar waar ervaringen woorden te buiten gaan. Zij geven betekenis ook daar waar zij geen betekenis hebben. Zij suggereren dat ze het onuitsprekelijke weergeven, kunnen ons daardoor misleiden en een diepere betekenis suggereren die zij niet in staat zijn te articuleren.

Dat woorden tekort schieten om bepaalde ervaringen te representeren verklaart waarom het zo moeilijk is een ander met woorden te overtuigen. Woorden zijn inadequaat omdat het etiketten zijn die gemakkelijk ergens opgeplakt kunnen worden. Mensen spreken dezelfde woorden uit, maar het zijn slechts identieke etiketten voor andere ervaringswerelden. Als ik de ander duidelijk wil maken dat ik zijn gevoel 'begrijp' heb ik een ander medium dan woorden nodig om te tonen dat juist is wat ik zeg. Wat er daadwerkelijk door je heen gaat als je met iemand samen bent kan onmogelijk met woorden worden weergegeven. De anekdote waarin de filosoof aan zijn volgeling zegt dat deze niet op zijn woorden moet letten, maar moet kijken hoe de filosoof zijn schoenveters bindt, vormt een mooie illustratie.

Er bestaat kennis die impliciet, non-verbaal en niet-symbolisch is. Deze impliciete kennis kan omgezet worden in verbale of andere symbolen die naar de impliciete kennis verwijzen, maar daarmee zijn we de impliciete kennis voor een deel ook kwijt. Impliciete kennis kun je eigenlijk niet in woorden vertellen of opschrijven. Impliciete kennis is een 'verhaal' dat niet in woorden maar op een andere manier 'verteld' moet worden.

Face-to-face communicatie en het elkaar lijfelijk opzoeken is door de digitale technologie steeds meer vervangen door een ruilhandel met woorden. Je bent niet langer in de gelegenheid om te zien hoe jouw collega zijn schoenveters bindt. In een tijd waarin iedereen het druk heeft, wordt elkaar zintuiglijk en lijfelijk ontmoeten vervangen door het uitwisselen van woorden via

computers. Woorden over woorden over woorden maken het onmogelijk dat mensen daadwerkelijk met elkaar in contact treden. Tegelijkertijd zien we dat naast de opmars van de artificiële en technocratische werkelijkheid in de vrije tijd mensen zich storten in elementaire zintuiglijke en lijfelijke ervaringen. Mensen die een week lang opgeslokt worden door digitale werkzaamheden, storten zich in het weekend in een 'ram vette' ervaring, verven hun haren, kleden zich in glitter en glamour, dansen de hele nacht door en bevredigen zichzelf aan visuele lichtflitsen en schitteringen. Op deze wijze herstellen zij het psycho-fysieke evenwicht.

De beperking van het woord geldt nog meer voor het woord dat omgezet wordt in een cijfer. De uitspraak van Martin Heidegger dat 'wetenschap niet nadenkt' intrigeert. Wetenschap is in onze tijd immers verheven tot de maat van alle dingen. Wetenschap is 'objectief', brengt door te meten verschijnselen in kaart en doet voorspellingen hoe deze verschijnselen zich waarschijnlijk ontwikkelen. Maar zegt George Steiner: 'Er bestaat geen absolute tijdsmeting voor de duur van pijn, een nachtmerrie of genot. Kloktijd en existentiële duur staan tot elkaar in een soort niet ter zake doende parallelle verhouding'. Ervaringen zijn subjectief en uniek, ze worden innerlijk beleefd en zijn onmeetbaar. Je kunt angst wel 'becijferen' en laten markeren op een schaal van 0-10. Je kunt allerlei woorden laten aankruisen, maar de daadwerkelijke ervaring van de angst die innerlijk gevoeld wordt, is niet in woorden te verwoorden en niet in cijfers te becijferen.

Toch lijkt het alsof onze hedendaagse psychologie, die zich koestert in de schaduw van de natuurwetenschap, hier weinig boodschap aan heeft. 'Objectief', 'betrouwbaar' en 'valide' meten zijn de idolen van de hedendaagse psycholoog. In hedendaags psychologisch en ook psychotherapeutisch onderzoek wordt gepoogd met behulp van meetinstrumenten de psychische werkelijkheid in de greep te krijgen en verbanden te leggen tussen een grote groep variabelen op grond van grote hoeveelheden respondenten. De overtuiging hierachter is dat menselijk gedrag op basis van multicausale verbanden van variabelen voorspelbaar is. Door de mens te beschouwen als een voorspelbaar iets, is het mogelijk problemen af te bakenen en hierbij therapeutische technieken toe te passen die tot voorspelbare effecten leiden. Veel onderzoekers in de psychologie en psychotherapie leven tegenwoordig in wat Douwe Draaisma het 'statistisch universum' noemt. Hierin zijn mensen van vlees en bloed vervangen door getallen en protocollen.

Onderzoekers voeren de lijfspreuk 'meten is weten' in hun vaandel en ontwikkelen aan de lopende band meetinstrumenten die de uitkomst van ingezette technieken kunnen meten. Als je iets meet weet je iets, met de nadruk op 'iets'. Maar 'meten is weten' is geleidelijk omgeslagen in 'weten is meten' waardoor alles wat niet in cijfers kan worden uitgedrukt naar het rijk der fabelen wordt verwezen. Wat we op de een andere manier intuïtief, gevoelsmatig weten zonder dat we daar woorden en cijfers voor hebben is 'onwetenschappelijk' en daarmee van mindere waarde zo lijkt het. De unieke beschrijving van wat zich in de persoon afspeelt is naar de achtergrond verdrongen. Het innerlijk gevoelde dat wat niet objectief zichtbaar is en alleen door de persoon zelf ervaren wordt, is gediskwalificeerd als 'subjectief' en vervangen door wat objectief en gestandaardiseerd in woorden omzetbaar is. Woorden worden vervolgens omgezet in cijfers die de innerlijke beleving weergeven in overeenstemming met het cartesische criterium van uitgebreidheid. Je hebt veel of weinig wat anderen ook hebben, maar wat dat precies is blijft verborgen.

Denken in variabelen die meetbaar zijn houdt enerzijds variatie in, maar betekent anderzijds gelijkschakeling omdat de unieke kwaliteit van de ervaring verloren gaat en de ervaring wordt gemeten aan de hand van dezelfde maatstaf. Wat op dezelfde manier gemeten wordt verliest zijn eigenheid.

Daar waar sprake is van uniciteit en complexiteit biedt de standaardoplossing die bij veel personen met eenzelfde probleem experimenteel onderzocht is niet de gewenste oplossing. Dit geldt met name voor psychotherapieën waar het nodig is dat de therapeut de cliënt als persoon ontmoet. Een persoonlijke relatie is, vergeleken met de uitkomst van experimenteel onderzoek,

van een andere wereld. De uitkomst van het experiment geeft geen inzicht in de wijze waarop het proces tussen therapeut en cliënt van moment tot moment verloopt en wat er zich daadwerkelijk afspeelt. De dieptestructuur van het psychotherapeutisch proces is niet protocolleerbaar en controleerbaar, maar uniek en onvoorspelbaar, aldus Martin van Kalmthout. De dieptestructuur kent een innerlijke timing en niet de externe timing van protocollen. Wetenschap die het unieke en onvoorspelbare van de therapeutische ontmoeting door middel van meetbare psychodiagnostiek en behandelprotocollen voorspelbaar probeert te maken doodt het leven waar de psychotherapie het van moet hebben.

Wie de mens aanspreekt als persoon kan hem niet tegelijkertijd aanspreken als consument in een therapeutische winkel. Door de overtuigingskracht die kwantiteit en cijfers in onze maatschappij hebben wordt over het hoofd gezien dat daar waar je de mens als persoon tegemoet treedt, een andere opvatting van wetenschap nodig is dan de tegenwoordig meest gangbare. De kern van hulpverlening die doelt op de persoonlijke ontmoeting van mensen kun je niet beschrijven met behulp van experimenteel onderzoek.

Deze andere wetenschapsopvatting zou ons in staat moeten stellen uiting te geven aan wat je daadwerkelijk doorleeft. Je kunt de ervaring van het moment, nadat het moment voorbij is, wel symboliseren in woorden en opsplitsen in variabelen die je kunt scoren, maar dat staat niet gelijk aan de beleving van de oorspronkelijke ervaring. De in het lichaam gevoelde ervaring spreekt een andere taal dan de begrippen en cijfers van de denkende en statistische geest. In plaats van het lichaam te benaderen met behulp van de talige en cijfermatige structuren van de denkende geest zou het goed zijn in de wetenschap daarnaast ook gebruik te maken van kunstzinnige uitingen.

Dr. Henk Smeijsters is als lector vaktherapie verbonden aan de Hogeschool Zuyd en auteur van meerdere boeken over creatieve therapie. In augustus verschijnt bij VEEN Magazines zijn nieuwste boek met de titel *De kunsten van het leven*.